

**КӨКӨНІС ЖӘНЕ КАРТОП ШАРУАШЫЛЫҒЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ
АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ӨНДІРІСІНІҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТЫ РЕТІНДЕ**

**VEGETABLE AND POTATO GROWING IN KAZAKHSTAN AS THE MAIN DIRECTION
OF AGRICULTURAL PRODUCTION**

**ОВОЩЕВОДСТВО И КАРТОФЕЛЕВОДСТВО КАЗАХСТАНА
КАК ОСНОВНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА**

С.Т. ЖҰМАШЕВА^{1*}

э.ф.к., доцент

Ш.М. КАНТАРБАЕВА²

э.ф.д., доцент

С.С. ШИНТАЕВА³

Ph.D докторанты

¹Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан

²Нархозуниверситеті, Алматы, Қазақстан

³«Тұран-Астана» университеті, Астана, Қазақстан;

*автордың электрондық поштасы: torehanoba@mail.ru

S.T. ZHUMASHEVA^{1*}

C.E.Sc.Associated Professor

SH.M. KANTARBAEVA²

Dr.E.Sc., Associated Professor

S.S. SHINTAEVA³

Ph.D student

¹Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development, Almaty, Kazakhstan

²Narхоз University, Almaty, Kazakhstan

³«Turan-Astana» University, Astana, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: torehanoba@mail.ru

S.T. ЖҰМАШЕВА^{1*}

к.э.н., доцент

Ш.М. КАНТАРБАЕВА²

д.э.н., доцент

С.С. ШИНТАЕВА³

Докторант Ph.D

¹Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан

² Университет Нархоз, Алматы, Казахстан;

³ Университет «Тұран-Астана», Астана, Казахстан

*электронная почта автора: torehanoba@mail.ru

Аңдатпа. Мақсаты – картоп пен көкөніс шаруашылығының дамуын және олардың отандық және аймақтық аграрлық нарықтардың жағдайына әсерін бағалау, жақын болашақта жағдайды тұрақтандыру және жақсарту үшін ұсыныстар тұжырымдау. Әдістері – салыстырмалы талдау, экономикалық-статистикалық және құрылымдық тәсілдер. Нәтижелері – авторлар азық-түлік қауіпсіздігінің қажетті деңгейіне жету үшін ірі ауылшаруашылық кәсіпорындарында осы өнімдерді өсіру көлемін ұлғайту қажет, бұл тиісті сападағы көкөніс пен картоптың тауарлық өндірісінің өсуіне ықпал ететінін атап өткен. Көкөніс және картоп шаруашылықтарының жай-күйі мен әлеуеті, олардың өңірлік ерекшеліктері, көкөніс нарығын қалыптастыру, көкөніс шаруашылығы саласын ұлттық деңгейде мемлекеттік қолдау қарастырылған. Көкөніс өнімдерін өсіру мен өткізуді реттеу мәселелері талданған, Қазақстан Республикасының субъектілерінде оны тұтыну деңгейі және оны айқындайтын факторлар көрсетілген. Ашық далада өсірілген картоптың

Жеке көкөніс өнімдері мен картоптың жетіспеушілігі оны жақын және алыс шет елдерден импорттау есебінен жабылады, бірақ кіретін өнімдер әрдайым нитраттардың, пестицидтердің және басқа да зиянды элементтердің құрамында тиісті сапада бола бермейді, бұл халықтың денсаулығына зиян тигізуі мүмкін. Жағдайды өзгерту үшін, атап айтқанда, көкөністер мен картопты тұтынуды ұсынылған физиологиялық тұтыну деңгейіне дейін арттыру керек, сонымен бірге халықты пайдалы, сапалы өнімдермен қамтамасыз ету қажет.

Әдебиетке шолу

Көкөніс нарығының теориялық негізде-рін зерттеуіміз оны нарық жүйесінің көптеген элементтерін (сұраныс, ұсыныс, баға, бәсеке) қамтитын күрделі құрылымдық механизм ретінде сипаттауға мүмкіндік берді. Бұл көзқарас шетелдік зерттеушілер (Солдатенко А.В., Пивоваров В.Ф., Разин А.Ф. және т.б.; Пивоваров В.Ф., Солдатенко А.В., Пышная О.Н. және т.б.; Солдатенко А.В., Пивоваров В.Ф., Разин А.Ф. және т.б.) [4,5,6] еңбектерінде көрініс тапқан.

Ғалымдар Королькова А.П., Кузнецова Н.А., Заводио О.В. және т.б. [7] ғылыми еңбектері ауыл шаруашылығы мен ашық жердегі көкөніс шаруашылығы нарығының тұрақты даму проблемасының теориялық және әдіснамалық аспектілерін ғылыми зерттеуге арналған. Чутчева Ю., Залтан Е. [8] ғалымдардың зерттеу объектісі: сатушы (дайындаушы) мен сатып алушы (тұтынушы) арасындағы әлеуметтік-экономикалық қатынастардың жиынтығы.

Өзара еркін әрекеттесетін өндірушілер мен тұтынушыларды біріктіретін экономикалық жүйе; қажеттіліктерді ескере отырып жүзеге асырылатын дамыған тауар-ақша қатынастары, тұтынушылық тауарларды алу процесінде сұраныс пен ұсыныстың тұрақты өзара әрекеттесуімен экономикалық жүйенің қызмет ету формаларын ғалым еңбектерінде қарастырылған (Киренко Н.) [9].

"Тұрақты даму" ұғымы 1987 жылдан бастап кең таралды. Қоршаған орта және даму жөніндегі халықаралық комиссияның жұмысы арқасында. Тұрақты даму деп комиссия қазіргі заманның қажеттіліктерін қанағаттандыратын, бірақ болашақ ұрпақтың өз қажеттіліктерін қанағаттандыру қабілетіне нұқсан келтірмейтін дамуды түсінді. Бұл санат 1992 жылы Рио-де-Жанейрода БҰҰ-ның Қоршаған орта және даму жөніндегі саммиті мен конференциясында ғылыми әлемде ресми танылды. А. Аткис-

сон "тұрақты дамуды жүйенің ұзақ уақыт жұмыс істеуін (және дамуын) жалғастыру қабілеті ретінде" анықтайды (Тарасова Н.П.) [10].

Еуропалық комиссияның Агри ауыл шаруашылық дирекциясы келесі анықтаманы бөліп көрсетеді: "тұрақты даму дегеніміз – болашақ ұрпақтың қажеттілігіне қауіп төндірмей, тірі ұрпақтың қажеттілігін қамтамасыз ету – басқаша айтқанда, қазіргі және болашақтағы барлық адамдар үшін өмір сүру сапасы" (Серков А.Ф., Маслова В.В., Чекалин В.С.) [11].

Минаковтың И.А. [12]. пікірінше, көкөніс өнімдерінің төмен өсу қарқыны саланың негізінен импортқа бағытталған инерциялық нұсқа бойынша дамып келе жатқанын көрсетеді.

Алтухов А.И., Папцов А.Г., Шутьков А.А. және т.б. [13]. нарықты басқарудың жалпы принциптерін – тұтынушыға бағдарлану, таңдау еркіндігі, өндіруші еркіндігі, бәсекелестік, жеке мүдделердің басымдығы ретінде пайдаланады. Бондарев Н.С., Бондарева Г.С., Хазиева Е.Е. [14]. еркін индустрия, еркін аймақ, басым даму, өндірістің тұтынушыға бағдарлануы, тәуелсіздік пен еріктілік, тікелей және тең серіктестік қағидаттарын көрсетеді. Ресейлік ғалым Серова А.Ю. [15] жеміс-көкөніс шағын шаруашылықтарды біріктіруде, дамытуда кооперацияның құралы ретінде қолдануды ұсынады. Отандық ғалымдар жеміс-көкөніс өнімдерін сақтау, қайта өңдеу, шикізат және дайын өнімдердің нарықтарының жайкүйін анықтайтын аграрлық саясаттың мақсаттары мен міндеттерінің бірлігін қамтамасыз ету, жеміс-көкөніс нарығындағы тұтынушы мен өндірушілердің өзара қарым-қатынасының экономикалық қызығушылықтарына, ауыл шаруашылығы маркетингтік қызметін басқару принциптеріне назар аударуды ұсынады (Акимбекова Г.У., Сапаров А.С., Баймуханов А.Б. және т.б.) [16].

Материалдары мен әдістері

Қазіргі агроэкономика ғылымы зерттелетін материалдың негізділігі мен дәлелділігіне негізделеді және өзіне тән белгілері бар қолданылатын әдістемелер мен әдістермен анықталады.

Зерттеудің ақпараттық-талдамалық базасын мақаланың негізін құраған көкөніс пен картоп шаруашылығын тұрақты дамыту саласындағы кәсіби мерзімдік басылымдарда отандық және шетелдік ғалымдардың жарияланымдары құрайды. Зерттеудің ақпараттық базасы ғылыми ақпараттың құжаттық және электронды көздері болып табылады.

Әдеби дереккөздерді таңдау түйінді сөздерге ақпараттық сұраныс арқылы жүзеге асырылды. Ақпарат көздерін таңдаудың негізгі критерийлері жарияланымның беделі, ұсынылған ақпараттың өзектілігі, толықтығы және сенімділігі болып табылады.

Мақаланы жазуға танымның диалектикалық әдісі мен экономикалық талдау әдісі негіз болды: экономикалық-статистикалық тәсіл, салыстырмалы талдау әдісі және жүйелік-құрылымдық тәсіл қолданылды. Авторлар картоп пен көкөніс шаруашылығының дамуы мен талдауына аймақтық баға берді. Сонымен бірге мақалада монографиялық, есептеу-конструктивті және абстрактілі-логикалық зерттеу әдістері қолданылады.

Нәтижелер

Біздің зерттеуімізге қатысты көкөніс және картоп шаруашылығының тұрақты дамуы бір жағынан көкөніс өнімдері мен картоп өндірісінің тұрақты өсуін, осы өндірістің қоршаған ортаның тез өзгеретін факторларына қарсы тұрақтылығын, ал екінші жағынан тұтынушының қажеттіліктерін қанағаттандыруды, сонымен бірге экологиялық таза, органикалық өнім өндірісін ұлғайту арқылы оның денсаулығын сақтауды білдіреді.

Қазақстанның топырағы-климаттық жағдайы көкөністің әр түрін үлкен көлемде өндіруге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, еліміз ішкі нарықты толық қамтамасыз етіп қана қоймай, көкөніс өнімдерін экспорттауға үлкен мүмкіндіктерге ие. Бұл жердегі Қазақстанның артықшылығы көкөністердің экологиялық тазалығы.

Көкөніс өнімдері нарығының ерекшеліктері. Көкөніс өнімдерінің қазіргі заманғы нарығы тұтастай алғанда елдің аграрлық нарығының бөлігі ретінде тікелей өндірілген өнім арасындағы экономикалық қатынастардың өзара байланысты жүйесі болып табылады (Анализ производства и потребления овощей, состояние тепличной отрасли) [17]. Экономикалық тетікті сыртқы және ішкі ортаның өзгермелі жағдайларына бейімдей отырып көкөніс шаруашылығы

өнімін өндірушілер, қайта өңдеу және тамақ өнеркәсібі кәсіпорындары, өндірістік және нарықтық инфрақұрылым субъектілері (өнімді сақтау, тасымалдау, сату алдындағы өңдеу-буып-түю, сұрыптау, калибрлеу, тауарларды өндіру, айырбастау, қайта өңдеу және өткізу саласын ұйымдастыру. Оның міндеті – ашық және қорғалған топырақты көкөніс өсіруді біріктіру арқылы қол жеткізілетін халықты көкөністермен жыл бойы үздіксіз қамтамасыз ету. Агроазық-түлік бөлігі ретінде көкөніс өнімдерінің нарығына оның қалыптасуы мен даму процесіне жан-жақты әсер ететін көптеген факторлар әсер етеді.

Көкөніс өнімдерін өндірудің ерекшеліктері осы саланың дамуына, ел өңірлерінде көкөніс дақылдарын орналастыруға, оларды өндіруді ұйымдастыруға және тиімділігіне айтарлықтай әсер етеді. Бұл ерекшеліктерге мыналар жатады (Аксенов А.А.) [18]:

- көкөніс шаруашылығы биологиялық және экономикалық белгілері бойынша ерекшеленетін бір, екі және көпжылдық дақылдардың көп мөлшерін біріктіреді;

- көкөніс дақылдарының үлкен ассортименті, олардың өсіру технологиялары бір-бірінен айтарлықтай ерекшеленеді және қарқындылық деңгейіне, әсіресе техникалық жабдықталуы мен капитал сыйымдылығына әсер етеді;

- көкөніс өсіру АӨК-нің ең көп еңбекті қажет ететін салаларының бірі болып табылады, ол жеке дақылдарды өсіру кезінде қол еңбегін тартуды талап етеді;

- жеке көкөніс дақылдарын өсіру технологиялары көшеттерді өсіруді қажет етеді, бұл жылыжайларды және т.б. салуға қосымша шығындармен байланысты;

- өндірілетін өнімнің көп бөлігі тасымалданбайды және тез бұзылады, осыған байланысты логистиканың дамуы қажет.

Еліміздің дамыған елдерден ерекшелігі картоп пен көкөніс өндірісінің басым бөлігі халықтың қол еңбегі басым фермер қожалықтары мен жеке халықшаруашылықтарында шоғырланған (1 кесте).

1 кесте – Картоп және ашық топырақта өсірілген көкөністердің егістік алқабы, га

	Картоп			Ашық топырақта өсірілген көкөністер		
	2020ж.	2021ж.	2022ж.	2020ж.	2021ж.	2022ж.
Шаруашылықтардың барлық санаттары	194 376,4	195 793,6	199 470,9	163 578,1	168 630,0	170 227,8
Ауылшаруашылығы кәсіпорны	16 850,9	19 983,8	26 015,2	6 826,5	7 736,0	8 058,5
Жеке кәсіпкерлер және шаруа немесе фермер қожалықтары	71 982,6	70 920 ,5	70 390,7	93 260,7	96 553,4	97 540,9

Халық шаруашылықтары	105 542,7	104 891,7	103 065,0	63490,9	64340,0	64628,4
ҚР жалпы егіс алқабы	22 582 349,5	22 925 720,3	23 162 106,0	22 582 349,5	22 925 720,3	23 162 106,0
ҚР жалпы егіс алқабына пайызбен, %	0,86	0,87	0,86	0,72	0,74	0,74

Ескерту: ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының деректері. Ауыл, орман, аңшылық және балық шаруашылығы статистикасы. 2017-2021 жылдардағы «ҚР ауыл, орман және балық шаруашылығы» статистикалық жинағы, Астана, 2022.; Бюллетень. ҚР ауыл шаруашылығы дақылдарының жалпы түсімі (1том, егістік және жиналған көлемі), 2022ж.

Қазақстанда 2022 жылы шаруашылықтардың барлық санаттары бойынша картоптың егістік алқабы 199,5 мың га құрады, бұл 2020 жылғы деңгейден 2,3%-ға (5,2 мың га) артық. Егіс алқаптарының кеңеюі ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында 47,3%-ға (9,1 мың га) байқалды.

Картоп егілген алқап бойынша ауыл шаруашылығы кәсіпорындары 13%-ын (26,0 мың га) құрады, жеке кәсіпкерлер мен

шаруа (фермер) қожалықтары – 35,1% (70,4 мың га), халық шаруашылықтарында егіс алқаптарының жоғары үлесі сақталуда – 51,9% (103,1 мың га). Облыстар бойынша осы дақылдың егістік көлемін талдай отырып, солтүстіктегі ең жоғары көрсеткіштерді атап өткен жөн – 31,5 мың га (үлес салмағы – 15,8%), Алматы – 26,1 мың га немесе 13,1%, Павлодар – 24,6 мың га немесе 12,4% (2 кесте).

2 кесте – Қазақстан Республикасының облыстары бойынша картоптың егіс алқаптарының динамикасы, 2018-2022 жж., мың га

Облыс	2018ж.	2019ж.	2020ж.	2021ж.	2022ж.	2022/ 2018, %	Үлес салмағы 2022ж.,%
Қазақстан Республикасы	192,3	192,3	194,4	195,8	199,5	103,1	100,0
Ақмола	15,4	15,2	14,6	15,1	14,7	95,5	7,4
Қостанай	9,7	9,2	9	8,8	9,1	93,8	4,6
Павлодар	17,2	17,9	18,8	20,1	24,6	143,0	12,4
Солтүстік Қазақстан	35,2	33,7	32,7	30,7	31,5	89,5	15,8
Алматы	39,3	39,4	40,3	40,5	26,1	66,4	13,1
Жамбыл	9,7	10,2	11,1	11,4	11,8	121,6	5,9
Жетісу					11,6		5,8
Қызылорда	4,3	4	3,9	3,8	4,1	95,3	2,1
Түркістан	13,9	14,9	15,4	15,3	15,9	114,4	8,0
Ақтөбе	6,3	6,3	6,3	6,4	6,2	98,4	3,1
Атырау	2	2	2	2	2,0	100,0	1,0
Батыс Қазақстан	4,3	4,1	4,2	3,9	4,1	95,3	2,1
Шығыс Қазақстан	19,9	19,5	19,3	19,5	11,8	59,3	5,9
Абай					7,9		4,0
Қарағанды	14,5	15,5	15,8	16,3	16,0	110,3	8,1
Ұлытау					0,7		0,4

Ескерту : ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының деректері. Ауыл, орман, аңшылық және балық шаруашылығы статистикасы. 2017-2021 жылдардағы «ҚР ауыл, орман және балық шаруашылығы» статистикалық жинағы, Астана, 2022.; Бюллетень. ҚР ауыл шаруашылығы дақылдарының жалпы түсімі (1 том, егістік және жиналған көлемі), 2022ж.

Жүргізіліп жатқан аграрлық саясаттың арқасында 2022 жылы ашық топырақта өсірілген көкөніс дақылдарының егістік алқаптары 2020 жылмен салыстырғанда 6,9 мың гектарға ұлғайып, 170,2 мың гектарды (2020ж. – 163,6 мың га) құрады. Ашық топырақты жерлерде өсірілген көкөністерде аумақты 4,1 пайызға ұлғайту

үрдісі байқалады. Облыс бойынша көкөніс егілген негізгі алқаптар Жамбыл (43,2 мың га), Түркістан (42,7 мың га) және Алматы (33,3 мың га) облыстарында орналасқан. Өз кезегінде көкөніс дақылдарының жалпы түсімі 269,5 мың тоннаға ұлғайды және 2022 жылдың қорытындысы бойынша 4610,2 мың тоннаны құрады (3 кесте).

3 кесте – Картоп және ашық топырақта өсірілген көкөністердің жалпы түсімі, мың тонна

	Картоп				Ашық топырақта өсірілген көкөністер			
	2020ж.	2021ж.	2022ж.	Үлес салмағы 2022ж., %	2020ж.	2021ж.	2022ж.	Үлес салмағы 2022ж., %
Шаруашылықтардың барлық санаттары	4 006,8	4 031,6	4 080,5	100,0	4 340,7	4 512,0	4 610,2	100,0
Ауыл шаруашылығы кәсіпорны	399,5	448,8	588,6	14,4	179,8	197,5	220,1	4,8
Жеке кәсіпкерлер және шаруа немесе фермер қожалықтары	1497,6	1 510,4	1 527	37,4	2 553,9	2 676,8	2 770,2	60,1
Халық шаруашылықтары	2 109,7	2 072,4	1 964,9	48,2	1 607,0	1 637,7	1 619,9	35,1

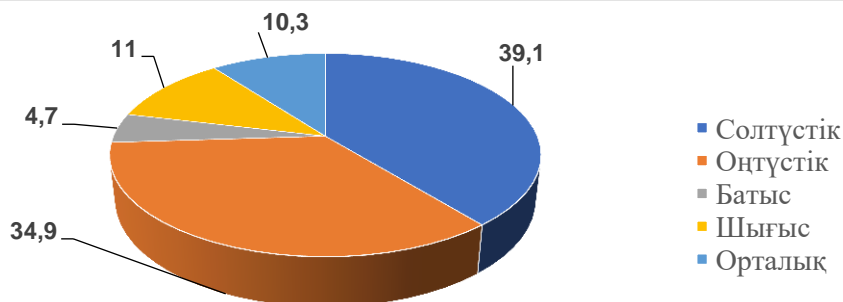
Ескерту: ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының деректері. Ауыл, орман, аңшылық және балық шаруашылығы статистикасы. 2017-2021 жылдардағы «ҚР ауыл, орман және балық шаруашылығы» статистикалық жинағы, Астана, 2022.; Бюллетень. ҚР ауыл шаруашылығы дақылдарының жалпы түсімі (2-том Жалпы жинау), 2022ж.

2022 жылы республика бойынша 2020 жылмен салыстырғанда картоптың жалпы түсімі 7,2%-ға (73,7 мың тоннаға) артып, 4080,5 мың га құрады. Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында бұл көрсеткіштер егістік алқаптарының ұлғаюына байланысты 51,7% (189,1 мың тонна), жеке кәсіпкерлер мен шаруа қожалықтары – 12,9% (29 мың тоннаға) деңгейінде болды. Халық шаруашылығында егіс алқабының 2,5 мың гектарға немесе 4,4%-ға азаюына байланысты бұл көрсеткіштің 144,8 мың тоннаға қысқаруы байқалды.

2022 жылы шаруашылық санаттары бойынша картоп өндірісінің құрылымында: халық шаруашылығының үлесі 48,2%, шаруа (фермер) қожалықтарының – 37,4%, ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының 14,4% құрады. 2022 жылы аймақтар

бойынша картоптың жалпы түсімінің үлес салмағы келесі көрсеткіштер тізбегіне ие болды: ең жоғарысы – солтүстікте (39,1%) (1 594,7 мың тонна), оңтүстікте – 34,9% (1 423,4 мың тонна), шығыста – 11% (450,3 мың тонна), орталықта – 10,3% (419,7 мың тонна), батыста – 4,7% (192,3 мың тонна) (сурет).

2022 жылы республика шаруашылықтарының барлық санаттарында картоп өнімділігі 205,4 ц/га құрады, бұл 2021 жылғы деңгейден 1%-ға төмен (2 ц/га). Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында бұл көрсеткіш республикалық орташа көрсеткіштен 22,5 ц/га жоғары – 227,9 ц/га, жеке кәсіпкерлер және шаруа (фермер) қожалықтары тиісінше 218,7 ц/га, халық шаруашылықтарында – 190,7 ц/га (4 кесте).

Ескерту: Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика агенттігінің Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі бюросы, 2022

Сурет – Қазақстан Республикасының аймақтары бойынша шаруашылықтардың барлық санаттары бойынша картоптың жалпы түсімінің үлес салмағы, 2022ж., %

Облыстар бойынша жүргізілген өнімділік деңгейін зерттеу ең жоғары көрсеткішті Павлодар облысы – 273,4 ц/га көрсетіп отыр, Қарағанды облысы –

251,3 ц/га, Жамбыл облысы – 242,5 ц/га, Шығыс Қазақстан облысы – 236,5 ц/га және Қостанай облысы – 200,4 ц/га.

4 кесте – Қазақстан Республикасының 2018-2022 жылдарға арналған шаруашылық санаттары бойынша картоптың өнімділігінің динамикасы

Атауы	2018ж.	2019ж.	2020ж.	2021ж.	2022ж.	2022/ 2018,%
Шаруашылықтардың барлық санаттары	197,9	203,4	206,7	207,4	205,4	103,8
Ауыл шаруашылығы кәсіпорны	226,7	234,7	239,2	226,8	227,9	100,5
Жеке кәсіпкерлер және шаруа немесе фермер қожалықтары	199,8	207,2	209,3	216,3	218,7	109,5
Халық шаруашылықтары	192,2	196	199,9	197,8	190,7	99,2

Ескерту : ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының деректері. Ауыл, орман, аңшылық және балық шаруашылығы статистикасы. 2017-2021 жылдардағы «ҚР ауыл, орман және балық шаруашылығы» статистикалық жинағы, Астана, 2022.; Бюллетень. ҚР ауыл шаруашылығы дақылдарының жалпы түсімі (3 том Түсімі), 2022ж.

Ауыл шаруашылық тауар өндірушілерінің картопты сату бағасына жүргізілген мониторинг мынаны көрсетті: 2022 жылы республика бойынша орташа есеппен 1 тоннасы 111 790 теңгеден сатылып, 2018 жылмен салыстырғанда баға 1,8 есеге, 2021 жылмен салыстырғанда 12 пайызға қымбат-

таған. Тұтыну нарығындағы картоптың бағасы 2022 жылы республика бойынша орташа есеппен тоннасына 182 000 теңге деңгейінде болды, яғни 2018 жылмен салыстырғанда 2,1 есе өсті, 2021 жылмен салыстырғанда – 31,9%-ға өскен (5 кесте).

5 кесте – Ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің орташа бағасының серпіні және тұтыну бағасы, 2018-2022жж.

Атауы	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.	2021 ж.	2022 ж.	2022 ж./ 2018 ж, %	2022 ж./ 2021ж, %
Ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің орташа бағасы, теңге/тонна	62 141	69 944	75 217	99 783	111 790	179,9	112,0
Тұтыну бағасы, теңге/тонна	86 000	97 000	113 000	138 000	182 000	211,6	131,9

Ескерту: Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика агенттігінің Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі бюросы, 2018-2022

Картоп бағасының өсуінің басты факторы – қорлардың азаюы, 2021 жылы 329 мың тоннаға дейін, сонымен бірге қазақстандық нарықта импорттық картоп бар, олардың бағасы 2021 жылдың қаңтар-сәуір айларында 2023 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 47%-ға өсті. Қазақстандық нарыққа картоптың негізгі жеткізушілері 58,5% үлесімен Пәкістан және Иран 36,4% мемлекеттері құрайды.

2022 жылы республика 241 755,3 тонна картопты экспорттады, бұл 2018 жылмен салыстырғанда 88 731 тоннаға (58%) көп, экспорттың ең жоғары көрсеткіші 2020 жылы 356 961,6 тоннаны құрады. 2018 жылы 1 тоннаның бағасы 116,1 АҚШ доллары (соңғы бес жылдағы ең жоғары) және 2020 жылы ең төмен (84,7 АҚШ доллары) деңгейінде болды. Картоп импортының көлемі

қысқарып, 2022 жылы 52 922,7 тг құрады, 2022 жылы 2021 жылмен салыстырғанда 49 122 тг төмендеген, 1 т бағасы 218,2 АҚШ доллары деңгейінде болды (6 кесте).

Экспортталатын картоптың ең көп көлемі Түркістан облысымен сипатталады – 69,8% (168 655,2 т.). ТМД елдерінен Өзбекстанда картопқа айтарлықтай сұраныс байқалды. Бұл өнімнің импорты да негізінен Түркістан облысына тиесілі болды (республика бойынша жалпы көлемнің 24,1%).

2022 жылы ауыл шаруашылығы кәсіпорындары 3 718,6 мың ц картоп сатты, барлық сатылған өнімнің құны 27 433 786 мың теңге, рентабельділігі 57,5%, жалпы пайда 10 012 793 мың теңге, сату бағасы 1 ц 7 377 теңге, сатылған өнімнің өзіндік құны 4 685 теңге 7 кестеде көрсетілген.

6 кесте – Жаңа піскен немесе салқындатылған картоптың экспорты мен импортының динамикасы, 2018-2022жж., мың тонна, АҚШ долл.

Жыл	Экспорт			Импорт		
	тонна	мың АҚШ долл.	1 тоннаның құны, АҚШ долл.	тонна	мың АҚШ долл.	1 тоннаның құны, АҚШ долл.
2018ж.	153 024,6	17 760,0	116,1	32 108,3	8697	270,9
2019ж.	262 971,3	22 598,3	85,9	36 512,1	5975,154	163,6
2020ж.	356 961,6	30 235,9	84,7	75 013,3	7098,647	94,6
2021ж.	199 486,9	22 445,2	112,5	102 045,1	16367,03	160,4
2020ж.	241 755,6	21 474,7	88,8	52 922,7	11547,63	218,2

Ескерту: Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика агенттігінің Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі бюросы, 2018-2022

7 кесте – 2022 жылы ҚР ауыл шаруашылық кәсіпорындарында картопты сатудың экономикалық тиімділігі

	Өткізілген өнімнің құны, мың теңге	Өткізілген өнімнің өзіндік құны, мың теңге	Жалпы пайда, мың теңге	Пайдалылық (залалдылық) деңгейі, %
Қазақстан Республикасы	27 433 786	17 420 993	10 012 793	57,5
Абай	95 694	99 032	- 3 337	- 3,4
Ақмола	2 167 273	1 277 906	889 368	69,6
Ақтөбе	260 472	242 651	17 822	7,3
Алматы	338355	259927	78 428	30,2
Атырау	118 875	107 488	11 387	10,6
Батыс Қазақстан	928 716	738 539	190 177	25,8
Жамбыл	380 660	345 872	34 788	10,1
Жетісу	4 320	2 160	2 160	100,0
Қарағанды	10 056 480	5 831 197	4 225 283	72,5
Қостанай	239 277	205 007	34 270	16,7
Қызылорда	5 953	5 277	676	12,8
Павлодар	9 907 508	6 439 842	3 467 666	53,8
Солтүстік Қазақстан	1 573 728	740 983	832 746	112,4
Түркістан	1 248 415	1 048 363	200 052	19,1
Шығыс Қазақстан	96 999	69 408	27 591	39,8
Астана	9 010	5 603	3 407	60,8
Алматы	x	x	250	16,1
Шымкент	x	x	61	32,1

Ескерту: Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика агенттігінің Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі бюросы, 2022

Картоп өнімі бойынша Қазақстан импортқа тәуелді ел болып табылмайды, өйткені картоптың ішкі өндірісі жалпы картопқа деген ішкі қажеттілікті қамтамасыз етеді. Мәселен, 2021 жылы қолда бар ресурстардан импорттың үлесі небәрі 3,5% құрады. Республикада картоптың үлкен көлемін жоспарлау егіннің өсірілген көлемін сақтауға арналған заманауи картоп қоймаларының болмауына байланысты орынсыз болып отыр. Сондықтан, көптеген ауыл кәсіпкерлері күзде делдалдарға өнімді төмен бағамен тапсыруға мәжбүр.

Картоптың шамамен 20%-ы өсірілетін Қазақстанның оңтүстігінде шаруа (фермер) қожалықтарында негізінен 1-3-тен 5-10 гектарға дейін жер бар. Бұл толық ауыспалы егістерді игеруге және жүргізуге; қолданыстағы машина-трактор паркін тиімді пайдалануға, әсіресе жаңа ауыл шаруашылық техникасын сатып алуға; заманауи картоп қоймаларын салуға мүмкіндік бермейді (Гриднева Е.Е., Калиакпарова Г.Ш.) [19].

Қазақстанда көптеген аймақтарда картопты әр түрлі факторлар әсерінен тұрақсыз өсіру байқалады: агротехниканың

төмен деңгейі, тыңайтқыштарды енгізу көлемінің жеткіліксіздігі; қолайсыз ауа райы-климаттық жағдайлардың елеулі әсері; материалдық ресурстар бағасының өсуі нәтижесінде картоп өндірудің өзіндік құнының жоғары болуы; картоптың ұсақ тауарлы өндірісі, оның едәуір бөлігін шаруа (фермер) қожалықтары мен халық шаруашылықтары алады.

Мәселелерді шешу жолдары: картоп өндірісін одан әрі дамыту заманауи ұйымдастыру мен технологияны ұдайы жетілдіруді, жаңа жоғары технологиялар мен құралдарды талап етеді, тұқымдық материалдарды өндіру жүйесін жетілдіре отырып, тұқымдық сорттардың сапасын арттыру, құрғақшылыққа бейімделген, аурулар мен зиянкестерге төзімді отандық сорттардың интенсификациялау үдерісін жеделдету және осы дақылдың өнімділігін арттыруға ықпал ететін инновациялық технологияларды дамыту; зиянкестердің санын зияндылықтың экономикалық шегіне дейін азайтуға бағытталған ауқымды іс-шаралар кешені; жаңадан құрылған отандық сорттардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру және сертификатталған тұқымдық картоп өндірісін арттыру.

Республикада картоп өсіруді дамыту үшін топырақты дайындаудан, жоғары сапалы сертификатталған тұқым материалын отырғызудан бастап, мамандандырылған автомобиль және теміржол көлігін пайдалана отырып, картопты жинауға, сұрыптауға, сақтауға түйнектерді салуға, тауарлық өңдеуге және сатуға дейін бүкіл технологиялық тізбек бойынша кешенді механикаландыруды енгізу қажет.

Халықтың қажеттілігін *көкөністердің негізгі түрлерімен* (пияз, сәбіз, қырыққабат, қияр, қызанақ, асханалық қызылша, бұрыш) қамтамасыз ету үшін мемлекет барлық қажетті шараларды қабылдайды, тұқым шаруашылығын дамытуға, минералды тыңайтқыштарды, өсімдіктерді қорғау құралдарын сатып алуға, суармалы су беруге бағытталған базалық субсидиялар түрінде мемлекеттік қолдау көрсетеді. Жалпы алғанда, әлеуметтік маңызы бар көкөніс дақылдарын өндіру олардың ішкі нарықтағы қажеттіліктерін толық қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Қазақстанда пияз негізінен оңтүстік өңірлерде өндіріледі. Алматы, Жамбыл, Жетісу және Түркістан облыстарында пияздың егіс алқаптарының 94%-ы орналастырылған. Елімізде пиязды орналастырудың негізгі ауқымы Жамбыл облысы болып табылады, оның алқабы 25,0 мың

га, шығымдылығы 298,8 ц/га құрайды, жалпы түсімі 2022 жылы 1 111,4 мың тоннаны құрады. Осы аймақта пияз өсіру үшін егістердің шамамен 80%-ында суды үнемдеу технологиясы қолданылады. Жеке шаруашылықтар гектарына 90 тоннаға дейін пияз жинайды. Соңғы 3 жылда пияз өндірісі 1,1 есе өсті. Пияз өндірісінің өсуі Жамбыл облысында (19,5%-ға) және Қызылорда облысында (11%-ға) орын алды. Соңғы 5 жылда Қазақстан әлемнің 33 еліне пиязды экспортқа шығарды және оларды 13 елден импорттады.

Пияздың негізгі экспорттаушысы Ресей болып қала береді, ол соңғы жылдардағы пияз экспортының жалпы көлемінің 43%-ын құрайды. Сондай-ақ, қазақстандық пияз нарығының тұтынушылары Ауғанстан мен Өзбекстан болып табылады. Қазақстанның соңғы 5 жылдағы барлық пияз импортының 99%-ын құрайтын және кері экспорт үшін негізгі өнім көздері болып табылатын осы үш ел. Алайда, Ауғанстан пияздың үлкен көлемін 3-тен 12 мың тоннаға дейін тұрақты түрде импорттайтын болса, Өзбекстан пиязды Қазақстанда уақытша өнім тапшылығы туындаған жылдары ғана сатып алады.

Асханалық сәбіз негізінен 4 облыста өндіріледі: Павлодар облысының үлесіне республика бойынша көрсеткішке егіс алқаптарының 24,6%-ы және жалпы жиын бойынша 27,5%-ы келеді. Мұндауамақты 2018 жылы 4,8 мың гектардан 5,3 мың гектарға дейінгі ұлғайтты, тиісінше жалпы алым 150,8 мың тоннадан 170,8 мың тоннаға дейін немесе өсім 13,3% құрады, өнімділік 150,8 ц/га-дан 170,8 ц/га-ға өсті, бұл орташа республикалық көрсеткіштен 33,6 ц/га-дан жоғары.

Суармалы егістіктің жоғары үлесі бар оңтүстік өңірде асхана сәбізін өсіру үшін табиғи-климаттық жағдайлар қолайлы болып табылады. Соңғы 3 жылда елдегі сәбіз алқаптары 21 мың га деңгейінде тұрақтанды. Орта есеппен 2020-2022 жылдары оның шығымдылығы 294,4 ц/га құрады, осы 3 жыл ішінде 630,0 мың тонна сәбіз жиналды.

Қазақстанда *қырыққабат* негізінен оңтүстік облыстарда өсіріледі және республика бойынша барлық дақылдардың 67%-ын алады. Соңғы 3 жылда республикада қырыққабат алқаптары аздап қысқарды. 2022 жылы 2020 жылмен салыстырғанда ол 1,3 мың гектарға немесе 6,0%-ға қысқарды. Қырыққабат өсіру бойынша солтүстікте ең көп үлес салмағын Солтүстік Қазақстан облысы – 1,5 мың га егіс алқаптарының үлесінің 48% құрайды.

Түркістан облысында егіс алқабы аздап қысқарып, керісінше Алматы – 0,9 мың гектарға, Түркістан - 0,2 мың гектарға, Жамбыл облысында қырыққабат алқабы 0,3 мың гектарға ұлғайған. 4 облыс бойынша егіс алқаптарының үлес салмағы 70,4% құрады (14,1 мың га). Сонымен қатар, осы кезеңде қырыққабаттың шығымдылығы шамамен 4,0%-ға артып, 274,5 ц/га құрады, жалпы түсім 3,0%-ға төмендеді.

Республикада қызанақ 30,0 мың гектардан астам алқапта өсіріледі. 2022 жылы қызанақтың егіс алқаптары мен өнімділігі 2020 жылмен салыстырғанда іс жүзінде бірдей деңгейде қалды. Нәтижесінде қызанақтың шығымдылығы, жалпы түсімі 1,2%-ға өсті. Қызанақтың егіс алқаптарының құрылымында оңтүстік өңірлер ең көп үлес салмағын алады, олардың үлесіне республикалық деңгейдің 75%-ы келеді.

Солтүстік аймақтардағы аумақтар аздап кеңейді. Мысалы, Ақмола облысында – 0,2 мың га, Қостанай облысында – 0,4 мың га, Солтүстік Қазақстан облысында – 0,3 мың га. Қызанақ әрқашан халық арасында үлкен сұранысқа ие. Оларды сатып алушылардың 60%-дан астамы үнемі сатып алады. Қызанаққа тұтынушылық сұраныс толық қанағаттандырылмайды, дегенмен елдегі жан басына шаққандағы орташа өнім жеткілікті мөлшерде өндіріледі, бірақ жоғары бағаға байланысты, әсіресе қыс айларында халық оларды аз мөлшерде тұтынады. Маусымнан тыс уақытта қызанақ негізінен Ресейден әкелінеді.

Сарапшылардың деректері бойынша қазақстандық нарықтағы ресейлік қызанақтың үлесі 30% құрайды. Қазақстандағы климаттық жағдайларға байланысты топырақ қызанақтары оңтүстік аймақтарда жылына 4-5 ай, ал солтүстігінде 1-2 ай ғана қолжетімді. Қыс мезгілінде олардың бағасы жаз айларымен салыстырғанда 2,5 есе жоғары. Ел халқын қызанақпен қамтамасыз ету мәселесін шешудің бір жолы – оларды жабық жерде өсіру. Алайда оларды жылыжайларда өсіру шығындары көп энергияны қажет етеді. Сондықтан олардың бағасы ашық жерде өсірілген қызанаққа қарағанда 2 есеге көп.

Қияр қызанақ сияқты, халық арасында үлкен сұранысқа ие. Олардың алқаптары елде 23 мың га алып жатыр. Шығымдылығы соңғы 3 жылда орташа есеппен 247 ц/га құрады және жалпы түсімі 560 мың тоннадан асады. Қиярдың ең жоғары шығымдылығы Атырау, Қарағанды, Павлодар және Шығыс Қазақстан облыстарында 290-355 ц/га-дан асады.

Қазақстан халқын қиярмен толық және үздіксіз қамтамасыз ету үшін оларды қызанақ сияқты жыл бойы жабық жерде өсіру керек. Инновациялық әдістерді енгізу және қиярдың агротехникасын оңтайландыру суармалы көкөністердің жоғары құны мәселесін шешудегі жалпы үрдіс болып табылады (Kaliakparova G.Sh., Gridneva Y.E., Assanova S.S. және т.б.) [20].

Суару шығындары көкөніс дақылдарын өсіруге жұмсалған шығындардың 30-70%-на дейін жетуі мүмкін. Сондықтан қияр өсіру үшін суару мелиорацияларын тиімді пайдалану ауыл шаруашылық технологиясының барлық элементтерін кешенді жаңарту және оңтайландыру арқылы ғана мүмкін болады (Пашаев Р.Ю. Территория развития) [21].

Болашақта қияр өндірісінің одан әрі ұлғаюы олардың сорттары мен будандарының, соның ішінде бұталы түрлерінің құрамын кеңейтуде көрінеді, оларды пайдалану ерте өнімді жинау кезінде өнімділікті қамтамасыз етеді, өсімдіктерді тамыр шіріктерінен химиялық қорғаудың соңғы құралдарын сынап көру, сондай-ақ оларды өсірудің балама әдістерінің тиімділігін зерттеу ұсынылады.

Республикадағы егіс алқаптарының мөлшері бойынша *асхана қызылшасы* басқа көкөніс дақылдарынан едәуір төмен. Ол 6,8 мың га жерге өсіріледі, шығымдылығы 285,8 ц/га. Соңғы 3 жылда жалпы түсім 186 мың тоннаны құрады. Жан басына шаққанда 14 кг ғылыми негізделген тамақтану нормасымен 2022 жылы елдегі 1 тұрғынға 10 кг асхана қызылшасы өндірілді. Шығымдылығы 295 ц/га және жалпы түсім 257,1 мың тоннаны құрайды.

Маңғыстаудан басқа барлық облыстарда асхана қызылшасының алқаптары кеңеюде. Қызылшаның түсімділігі Қарағанды облысында 2022 жылы – 426,2 ц/га, Шығыс Қазақстан облысында – 361,1 ц/га, Атырау облысында – 371,8 ц/га, Солтүстік Қазақстан облысында 339,4 ц/га жиналды. Асхана қызылшасының шығымдылығын ұлғайтудың және тамыржемістілердің сапасын жақсартудың маңызды шарты, әсіресе оларды азық-түлік өндірісі үшін шикізат ретінде пайдаланған кезде, оны инновациялық негізде өсіру технологияларын жетілдіру болып табылады.

Қазақстанда *бұрыш* өсірумен негізінен оңтүстік өңірдің ауыл кәсіпкерлері айналысады, онда оның егіс алқаптарының 88,9%-ы орналастырылған және жалпы түсімнің 90%-ы өндіріледі. Бұрыштың жоғары шығымдылығы Атырау, Алматы, Жамбыл,

Шығыс Қазақстан, Павлодар облыстарында алынады.

2022 жылы ауыл шаруашылығы кәсіпорындары 3 718,6 мың ц көкөніс сатты, барлық сатылған өнімнің құны 39 880 422

мың теңге, рентабельділігі 30,4% болғанда, жалпы пайда 9 286 174 мың теңге, сату бағасы 1 ц 7 377 теңге, сатылған өнімнің өзіндік құны 4 685 теңге 8-кестеде көрсетілген.

8 кесте – 2022 жылы ҚР ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында көкөністерді сатудың экономикалық тиімділігі

	Өткізілген өнімнің құны, мың теңге	Өткізілген өнімнің өзіндік құны, мың теңге	Жалпы пайда, мың теңге	Пайдалылық (залалдылық) деңгейі, %
Қазақстан Республикасы	39 880 422	30 594 248	9 286 174	30,4
Абай	71 539	50 989	20 549	40,3
Ақмола	1 353 330	1 372 395	- 19 065	- 1,4
Ақтөбе	8 917 531	5 192 325	3 725 207	71,7
Алматы	8 607 352	7 234 174	1 373 178	19,0
Атырау	627 032	603 776	23 256	3,9
Батыс Қазақстан	2 337 735	1 581 205	756 530	47,8
Жамбыл	306 377	214 729	91 648	42,7
Жетісу	7 800	6 642	1 158	17,4
Қарағанды	1 869 756	1 582 625	287 131	18,1
Қостанай	72 069	58 816	13 253	22,5
Қызылорда	68 357	57 329	11 028	19,2
Маңғыстау	8 658	6 769	1 889	27,9
Павлодар	5 768 383	4 435 601	1 332 782	30,0
Солтүстік Қазақстан	457 560	154 255	303 306	196,6
Түркістан	6 965 926	5 833 541	1 132 385	19,4
Шығыс Қазақстан	8 102	3 669	4 433	120,8
Алматы қ.	2 146 795	1 945 387	201 408	10,4
Шымкент қ.	286 121	260 022	26 099	10,0

Ескерту: Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика агенттігінің Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі бюросы, 2022

Сонымен қатар, маусымаралық кезеңде өнімді қамтамасыз етуде проблема бар. Негізгі тапшылық сәуір-мамыр айларында болады. Осы мәселені көкөністі жабық жерде өсіру арқылы шешуге болады (Нурметов Р.Д., Девочкина Н.Л., Разин А.Ф.) [22].

2022 жылдың қорытындысы бойынша жылыжайлардың ауданы 1,2 мың га, жылыжай қызанақтары мен қиярларының жалпы түсімі 177,5 мың тоннаны құрады. Мемлекеттік қолдау шараларының арқасында соңғы 3 жылда өнеркәсіптік жылыжайлардың ауданы 31,7 гектарға ұлғайып, 2022 жылдың қорытындысы бойынша 218,9 гектарды құрады.

Бұған ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерді заманауи өнеркәсіптік жылыжайлардың құрылысын жүзеге асыруға ынталандыру есебінен қол жеткізілді. Осылайша, инвестициялық субсидиялар шеңберінде жылыжай кешендерін салу және кеңейту кезінде шығындардың 25% өтеу көзделген, қазіргі уақытта нормативтерді 30%-ға дейін ұлғайту бойынша

жұмыс жүргізілуде, бұл ретте суару жүйелерін құру және кеңейту кезінде субсидиялардың 50%-ы сақталатын болады.

Бұдан басқа, жабық топырақтағы көкөніс дақылдарын өндіруді дамыту мақсатында тыңайтқыштардың (органикалық дақылдарды қоспағанда), пестицидтердің, биоагенттердің (энтомофагтардың) және биопрепараттардың құнын субсидиялау, суармалы су, қияр және қызанақ тұқымдарын беру арқылы мемлекеттік қолдау жүзеге асырылады (В создании овощного кластера...) [23].

Көкөністерді сақтау қиындық келтіреді. Сондықтан көкөніс қоймаларын қайта құру және жаңғырту жұмыстарын жүргізу қажет (Овощеперерабатывающая промышленность...) [24]. Республикада Мемлекет басшысының тапсырмасы бойынша 2021 жылдан бастап көкөніс қоймаларын салу және жаңғырту бойынша 2025 жылға дейінгі кешенді жоспар әзірленіп, іске асырылуда.

Бүгінгі таңда республика бойынша қуаттылығы 1 822 мың тонна көкөністер

мен жемістерді сақтайтын барлығы 901 объект бар (оның ішінде қуаттылығы 499,7 мың тонна 257 картоп қоймасы, сыйымдылығы 1 186 мың тонна 580 көкөніс қоймасы, сыйымдылығы 136,9 мың тонна 64 жеміс қоймасы). Қоймаларды құруда қазіргі уақытта қолданылатын сақтау технологиясына байланысты шығындарды өтеу нормативін 25%-дан 40-50%-ға дейін жеткізу бөлігінде Инвестициялық субсидиялау қағидаларына өзгерістер енгізілуде. Жалпы көкөніс өнімдерін өңдеу саласына келетін болсақ, көкөністерді өңдеу және консервілеу кәсіпорындары негізінен елдің оңтүстік және оңтүстік-шығыс аймақтарында шоғырланған.

Қайта өңделген өнім өндірісінің көлемін ұлғайту және отандық ауыл шаруашылығы өнімдерінің қосылған құнын арттыру мақсатында қайта өңдеу бойынша жаңа кәсіпорындар салуды, жұмыс істеп тұрғандарын жаңғыртуды және тиеуді көздейтін шаралар кешені іске асырылады. Мәселен, 2022 жылдың қорытындысы бойынша қуаттылығы 21,7 мың тонна болатын 8,7 млрд. теңге сомасына жемістер мен көкөністерді өндіру бойынша 15 инвестициялық жоба іске асырылды (Овощеводство Казахстана...) [25].

Сондай-ақ көкөністердің жалпы жиналуын арттырудың негізгі факторларының бірі суармалы жерлерді айналымға енгізу

болып табылады. Бүгінгі таңда су үнемдеу технологиялары енгізілген суармалы жерлер алаңының ұлғаюы байқалады, бұл су мен қоректік элементтерді нүктелік беру арқылы өнімділіктің артуына ықпал етеді. Бұған инвестициялық субсидиялау ықпал етті, оның шеңберінде фермерлердің қазіргі заманғы суару жүйелерін сатып алуға жұмсаған шығындарының 50%-ы, сондай-ақ су алу мен беру үшін барлық қажетті инфрақұрылымды жүргізу өтеледі. 2022 жылы 265 мың гектарға су үнемдеу технологияларын енгізу жоспары кезінде нақты орындалуы 279 мың гектарды құрады (жоспар 105%-ға орындалды).

Елдің АӨК-нің басты миссиясы – ел халқын жан басына шаққандағы тұтынудың физиологиялық нормалары шегінде азық-түлік өнімдерімен қамтамасыз ету. Оң әлеуметтік үрдістерді бағалау үшін ҚР халқының азық-түлік өнімдеріне деген қажеттілігін өз өндірісі есебінен де, сондай-ақ белгілі бір импорт шегінде қанағаттандыру керек. Көкөніспен қамтамасыз ету 9 кестеде көрсетілген. Бұл жағдайда сапалық көрсеткіш өнім түрлері бойынша тұтыну деңгейі және оларды қабылданған физиологиялық нормалармен салыстыру болып табылады. Мұндай салыстыру азық-түлікпен қамтамасыз ету деңгейін және мемлекеттің аграрлық саясатты әлеуметтік қанағаттандыруын бағалауға мүмкіндік береді.

9 кесте – 2022 жылы ҚР халқының 19,8 млн адамға шаққанда тұтыну нормасына және нақты ішкі пайдалануға сәйкес АӨК негізгі өнімдері бойынша отандық картоп пен көкөніс өндірісімен қамтамасыз етілуі

	1 адамға тұтыну нормасы, кг/жыл	ҚР халқының қажеттілігі нормаларға сәйкес жылына мың тонна	Өндіріс, мың тонна	Экспорт, мың тонна	Импорт, мың тонна	Ішкі пайдалану, мың тонна	Тұтыну нормасы бойынша қамтамасыз ету	Нақты ішкі пайдалану бойынша қамтамасыз ету
Картоп	100	1 977	4 080	242	49	3 887	206%	105%
Сәбіз	23	455	621	4	43	660	137%	94%
Қырыққабат	24	474	552	9	99	643	116%	86%
Пияз	16	316	1 114	179	196	1 131	352%	98%
Қызанақ	11	217	801	18	68	852	368%	94%
Қияр	14	277	569	5	14	578	206%	98%
Қызылша	14	277	293	1	10	302	106%	97%
Бұрыш	8	158	321	2	32	351	203%	92%

Ескерту: Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика агенттігінің Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі бюросы, 2022

Талқылау

Соңғы жылдары көкөніс шаруашылығын дамытуда біршама құлдырау байқалды. Көкөніс дақылдарының барлық алқаптарының 60%-дан астамы жеке секторға

(халық шаруашылығына) тиесілі. Барлық көкөніс өсірушілердің басты мәселесі келесіде: Қазақстанның оңтүстігінде көкөніс өсіруге бөлінген суармалы жерлердің шектеулі көлемі; көкөніс дақылдарын өсі-

рудің жетілмеген жүйесі; республика бойынша көкөністердің жалпы көлемінің 60%-ға жуығын ұсақ тауарлы өндіріс басым; суармалы судың тапшылығы; отандық өндірістің тұқымымен қамтамасыз етілмеуі, шетелдік тұқымдар 7-10 есе қымбат; көкөніс дақылдарының тұқымдарын мемлекет субсидияламайды; моральдық және физикалық тозған техника; салада білікті кадрлардың жетіспеушілігі.

Көкөніс өсіру мәселелерін шешу жолдары келесідей: минералды және органикалық тыңайтқыштарды пайдалануды жақсарту арқылы көкөніс шаруашылығын қарқындету; заманауи суару техникасын қолдана отырып, суару мерзімдері үшін ғылыми негізделген нормаларды қолдану; неғұрлым өнімді, жоғары сапалы аудандастырылған сорттардың сапалы кондициялық тұқымдарын қолдану; зиянкестермен және өсімдік ауруларымен тиімді күресу, егіннің тауарлық өңдеуін жақсарту; өндірісті кешенді механикаландыру арқылы көкөніс дақылдарын өсірудің еңбекті көп қажет ететін процестеріне қол еңбегінің құнын төмендету; қорғалған топырақта көкөніс өсіруді кеңейту, қазіргі уақытта көкөніс шаруашылығы, әсіресе жылыжай шаруашылығы ауыл шаруашылығындағы ресурстарды көп қажет ететін қосалқы кешендердің бірі болып табылады.

Зерттеулер көрсеткендей көкөністер мен картоптың жалпы өндірісі көбінесе халықтың жеке қосалқы шаруашылықтарында шоғырланған, бұл біздің елімізді дамыған елдерден ерекшелендіреді. Жағдайды өзгерту, ірі ауыл шаруашылық ұйымдарында, фермерлік шаруашылықтарда көкөністер мен картоп өндірісінің көлемін ұлғайту, яғни өнімнің тауарлық өндірісін ұлғайту қажет.

Ғылыми-технологиялық прогресс жетістіктерін енгізу картоп және көкөніс шаруашылығы салаларының тұрақты дамуы үшін негіз болады. Бұл іс-шаралар еңбек өнімділігін арттыруға, көкөніс өнімдері мен картоптың сапасын жақсартуға мүмкіндік береді, бұл өнім өндірісінің рентабельділігі мен көкөніс және картоп ұйымдарының бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді.

Біздің ойымызша, ғылыми-техникалық прогресті дамытудың басым бағыттары: биотехнологияларды дамыту, геномдық селекция, тиімді жеделдетілген селекцияның биотехнологиясы сияқты селекциялық-генетикалық инновацияларды қолдану, сондай-ақ цифрлық технологияларды, дәл егіншілікті, органикалық егіншілікті және т.б.

енгізу болады. Бұл тұрғыда органикалық көкөніс шаруашылығын дамытуымыз керек.

Көкөніс өнімдерінің органикалық өндірісін дамытудың мақсатты Мемлекеттік бағдарламасын қабылдау қажет. Мұнда органикалық картоп, көкөніс, бақша және жеміс-жидек өнімдерін өндірудің кешенді бағдарламасын жасауға болады. Заманауи агротехнологияларды іріктеудің және қолданудың инновациялық әдістерінің арқасында көкөніс дақылдарының орташа шығымдылығы ұлғаяды. Бұл көрсеткіш 2020 жылы 269,3 ц/га болса, 2022 жылы ол 275,0 ц/га болды.

Қорытынды

Республиканың ауыл шаруашылығының тұрақты дамуын цифрландыру жағдайында республиканың аграрлық өндірісінің инновациялық дамуы деп түсіну керек, бұл ретте ол ресурс үнемдеуші болуға және елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге тиіс. Ауыл шаруашылығының тұрақты дамуы ауылдық аумақтар мен ауыл өмір салтының өркендеуіне алып келеді. Мұнда республиканың аграрлық секторын дамытудың экономикалық, экологиялық және әлеуметтік тиімділігі бөлігінде дамуда кешенділікке қол жеткізу маңызды (Жумашева С.Т., Кантарбаева Ш.М., Сұлтанбайұлы С.) [26].

Ашық топырақты көкөніс өсіру тұтынушылардың көкөністерге деген қажеттіліктерін қанағаттандырады. Өндіріс көлемінің өсуі және көкөніс өнімдерінің ассортиментін кеңейту өз аумағында өз күшімен өсіруге болатын өнімнің негізсіз импортына тәуелділіктен арылуға мүмкіндік береді.

Зерттеу аясында келесі тұжырымдар жасалды:

1. Көкөністер мен картоп нарығының тұрақты дамуына көкөніс және картоп өсіру, өңдеу салаларында өндірістің заманауи инновациялық технологияларын енгізу арқылы қол жеткізуге болады. Отандық тұқым шаруашылығы жүйесін дамыту: бұл сапалы өнім өндірісін ұлғайтуға, жергілікті көкөністер мен картоптың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, импортты алмастыруға қол жеткізуге, көкөністер мен картоп өндірісінің тұрақты дамуына, оларды өңдеуге, шығындарды азайту үшін сақтау технологиясын жақсартуға мүмкіндік береді. Осы шаралардың барлығы азық-түлік тәуелсіздігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

2. Көкөністер мен картопты өндіру саласындағы ғылымның қазіргі заманғы жетістіктерін оқыту, шаруа қожалықтарының басшыларынан, мамандардан, жұмысшы-

лардан, фермерлерден бастап жеке үй шаруашылықтарында көкөністер мен картоп өсірумен айналысатын адамдарға дейін кадрлардың біліктілігін арттыру мәселесі маңызды. Ауыл өмір салтын тартымды ете отырып, жастарды ауылға тарту қажет. Жас мамандарды, жас отбасыларды тарту үшін оларға жұмыс және демалыс үшін қолайлы жағдай жасау қажет. Ол үшін ауылдық жерлерде әлеуметтік бағдарламаларды жүзеге асыру маңызды.

3. Цифрландыру жағдайында көкөніс және картоп шаруашылығы салаларын ұзақ мерзімді перспективада 2040 жылға дейін дамыту стратегиясын әзірлеу қажет.

4. Қазақстан жағдайына бейімделген, оның әртүрлі табиғи аймақтарын ескере отырып, көкөністер мен картоп өндірісінің экологиялық қауіпсіз және энергия үнемдейтін технологияларын әзірлеу. Осы өзекті мәселелерді шешу үшін ғылым мен өндірісті интеграциялау жөніндегі жұмысты күшейту қажет. Осы саладағы ғылыми әзірлемелерді дамытуды мемлекеттің қаржыландыруын ұлғайту мәселесі де маңызды.

5. Қазақстан халқының денсаулығын сақтау мақсатында жеткізілетін көкөніс өнімдері мен картоптың сапасын бақылауды күшейту. Салауатты өмір салтын насихаттау бойынша жаңа піскен көкөністердің диетасын көбейту, жаңа піскен көкөністер және балалар мен балабақшалардың тамақтануын қосу маңызды.

6. Көкөніс өнімдері мен картопты өңдеуді дамыту қажет. Қазір мұздатылған көкөніс қоспалары мен картоп жартылай фабрикаттарының нарығы отандық тауар өндірушілермен іс жүзінде қамтылмаған. Бұл шығындарды азайтуға, өндірушілердің кірістерін арттыруға, қосымша жұмыс орындарын құруға мүмкіндік береді. Көкөніс өнімдері мен картопты келесі бағыттар бойынша өткізуді жетілдіру өзекті: көтерметарату орталықтарын, көтерме-азық-түлік базарларын салу, электрондық өткізу арналарын дамыту.

Авторлар үлесі: Жұмашева Сәуле Тоқанқызы: зерттеу идеясы, мақсаттары мен міндеттерін тұжырымдау, әдіснаманы әзірлеу, зерттеу жазу, үйлестіру, зерттеу мен оның барлық кезеңдерінің тәлімгерлігі, зерттеу нәтижелерін растау; Қаңтарбаева: Шырын Мырзаханқызы деректерді талдау және жинау, редакциялау және жарияланымды пысықтау; Шынтаева Сәуле Сенбекқызы: зерттеу нәтижелерін түсіндіру, визуализация.

Мүдделер қақтығысы: барлық авторлардың атынан корреспондент-автор мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Әдебиеттер тізімі

[1] Официальный сайт Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан [Электронный ресурс].-URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa?lang=ru> (дата обращения: 19.01.2024).

[2] Арнатович, М. Современные тенденции развития рынка плодоовощной продукции в зарубежных странах и Республике Беларусь / М. Арнатович // Аграрная экономика. – 2020. – № 5. – С. 37-42.

[3] Мамай, О.В. Управление инновационным развитием овощного подкомплекса аграрного сектора региональной экономики / О.В. Мамай, Н.Н. Липатова, М.Н. Купряева // Овощи России. – 2018.- N 4.- С. 62-66.

[4] Солдатенко, А.В. Проблемы производства конкурентоспособной овощной продукции / А.В. Солдатенко, В.Ф. Пивоваров, А.Ф. Разин, М.В.Шатилов, О.А. Разин // Овощи России. 2019. – № 1. – С. 3-7.

[5] Пивоваров, В.Ф. Овощеводство – одно из приоритетных направлений сельскохозяйственного производства / В.Ф. Пивоваров, А.В. Солдатенко, О.Н. Пышная, С.М. Надежкин, Л.К. Гуркина // Овощи России. – 2020. – № 1. – С. 3-15.

[6] Солдатенко, А.В.. Экономика овощеводства: состояние и современность / А.В. Солдатенко, В.Ф. Пивоваров, А.Ф. Разин., Р.А. Мещерякова, М.В. Шатилов, М.И. Иванова, С.В. Тактарова, О.А. Разин // Овощи России. -2018. – № 5. – С. 63-68.

[7] Кузнецова, Н.А. Проблемы эффективности импортозамещения на российском агрорынке семян сельскохозяйственных культур / Н.А. Кузнецова, А.П. Королькова, О.В. Заводило, А.В. Ильина // Вестник Саратовского гос. соц.-экон. ун-та. – 2020. – № 2 (81). – С. 49-55

[8] Чутчева, Ю. Вектор технического обеспечения овощеводства открытого грунта / Ю. Чутчева, Е.Залтан // Экономика сельского хоз-ва России. – 2020. – № 3. – С. 86-91.

[9] Киреенко, Н. Система мер по повышению эффективности сбыта сельскохозяйственной продукции и продовольствия в условиях развития интеграционных процессов / Н. Киреенко // Аграрная экономика. – 2018. – № 3. – С. 31–41.

[10] Тарасова, Н.П. Как устойчивое развитие может изменить мир / Н.П. Тарасова.– М.:БИНОМ. Лаборатория знаний, 2012.- 455с.

[11] Серков, А.Ф. Устойчивое развитие и повышение конкурентоспособности сельского хозяйства России в условиях углубления интеграции в ЕАЭС / А.Ф.Серков, В.В. Мас-

лова, В.С.Чекалин.- М.: Научный консультант, 2018.-320 с.

[12] Минаков, И.А. Пути решения проблемы обеспечения населения страны овощной продукцией / И.А. Минаков // Экономика с.-х. и перерабатывающих предприятий. – 2018. – № 2. – С. 16-21.

[13] Алтухов, А.И. Основные направления размещения и специализации сельского хозяйства России / А.И. Алтухов, А.Г.Папцов, А.А. Шутьков и др.- М.: ООО Сам полиграфист.- 2020.-374 с.

[14] Бондарев, Н.С. Аналитическое исследование потребления овощей в регионах Российской Федерации / Н.С Бондарев., Г.С Бондарева., Е.Е. Хазиева //Вестник аграрной науки. - 2020. -N 3 (84).– С. 83-91.

[15] Серова, А.Ю. Кооперация как инструмент развития малых форм хозяйствования / А.Ю. Серова // Картофель и овощи. – 2020. – № 11. – С. 11-13.

[16] Акимбекова, Г.У. Современное состояние и потенциал развития сферы хранения и переработки плодоовощной продукции в Республике Казахстан / Г.У. Акимбекова, А.С. Сапаров, А.Б. Баймуханов, У.Р. Каскабаев // Проблемы Агрорынка. – 2018. – No 4. – С.125-133.

[17] Анализ производства и потребления овощей, состояние тепличной отрасли в Республике Казахстан [Электронный ресурс].- 2020.- URL: <https://www.pandia.ru/text/81/511/89758-4.php> (дата обращения: 30.12.2023).

[18] Аксенов, А.А. Особенности функционирования рынка плодоовощной продукции в России / А.А. Аксенов // Овощи России. – 2020. – № 5. – С. 108-113

[19] Гриднева, Е.Е. Инновационное развитие плодоовощной отрасли Южно-Казахстанского региона / Е.Е. Гриднева, Г.Ш.Калиакпарова //Проблемы агрорынка.–2021.–N1.– С.101-107

[20] Kaliakparova, G. Sh. Economic Instruments to Support the Population and Eliminate the Consequences of Applying Emergency Measures to Protect the Country's / G.Sh. Kaliakparova, Y.E. Gridneva, S.S. Assanova, K.Sh. Syzdykova, S.B. Sauranbay // Security Journal of Security and Sustainability Issues online.- 2020.-Vol.10.-N1.–P.91-100.

[21] Пашаев, Р.Ю. Территория развития / Р.Ю. Пашаев // Картофель и овощи. – 2020. – № 11. – С. 3-4.

[22] Нурметов, Р.Д. Защищенный грунт России: состояние, проблемы, внедрение инновационных технологий / Р.Д. Нурметов, Н.Л. Девочкина., А.Ф. Разин // Гавриш. – 2012. – № 3. – С. 31.

[23] В создании овощного кластера необходима поддержка республиканских органов [Электронный ресурс].-2020.-URL: <https://www.zakon.kz/98035-v-sozdanii-ovosh-hnogo-klastera.html> (дата обращения: 10.01.2024).

[24] Овощеперерабатывающая промышленность Казахстана: состояние и проблемы [Электронный ресурс].- 2020.- URL:<https://www.agromart.kz/ovoshepererabatyivayushaya-pro-myishlennost-kazahstana-sostoyaniye-i-problemyi> (дата обращения: 12.01.2024).

[25] Овощеводство Казахстана требует модернизации [Электронный ресурс].-2020.- URL: <https://www.agroinfo.kz/ovoshhevodstvo-kazahstana-trebuuet-modernizacii/> (дата обращения: 20.12.2023).

[26] Жумашева, С.Т. Основные тренды цифровой экономики в аграрном секторе Казахстана / С.Т. Жумашева, Ш.М. Кантарбаева, С. Сұлтанбайұлы// Проблемы агрорынка. – 2021.-№1-С.13-21.

References

[1] Oficial'nyj sajt Ministerstvo sel'skogo hoz'yajstva Respubliki Kazahstan [Official website of the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan]. Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa?lang=ru> (date of access: 19.01.2024).

[2] Arnatovich, M. (2020). Sovremennye tendentsii razvitiya rynka plodoovoshchnoy produkcii v zarubezhnyh stranah i Respublike Belarus [Modern trends in the development of the fruit and vegetable market in foreign countries and the Republic of Belarus]. *Agrarnaya ekonomika - Agrarian Economics*, 5, 37-42 [in Russian].

[3] Mamay, O.V., Lipatova, N.N., & Kupryaeva, M.N. (2018). Upravlenie innovatsionnym razvitiem ovoshchnogo podkompleksa agrarnogo sektora regionalnoy ekonomiki [Management of innovative development of the vegetable subcomplex of the agricultural sector of the regional economy]. *Ovoshi Rossii - Vegetables of Russia*, 4, 62-66 [in Russian].

[4] Soldatenko, A.V., Pivovarov, V.F., Razin, A.F., Shatilov, M.V., & Razin, O.A. (2019). Problemy proizvodstva konkurentosposobnoy ovoshchnoy produkcii [Problems of competitive vegetable production]. *Ovoshi Rossii - Vegetables of Russia*, 1, 3-7 [in Russian].

[5] Pivovarov, V.F., Soldatenko, A.V., Pyshnaya, O.N., Nadezhkin, S.M., & Gurkina, L.K. (2020). Ovoshchevodstvo – jedno iz prioritnyh napravleniy selskohozyaystvennogo proizvodstva [Vegetable growing is one of the priority areas of agricultural production]. *Ovoshi Rossii - Vegetables of Russia*, 1, 3-15 [in Russian].

[6] Soldatenko, A.V., Pivovarov, V.F., Razin, A.F., Meshcheryakova, R.A., Shatilov, M.V., Ivanova, M.I., Taktarova, S.V., & Razin, O.A. (2018). Ekonomika ovoshevodstva: sostoyanie i sovremennost [Economics of vegetable growing: current state and modernity]. *Ovoshi*

Rossii - Vegetables of Russia, 5, 63-68 [in Russian].

[7] Kuznetsova, N.A., Korol'kova, A.P., Zavadilo, O.V., & Ilyina, A.V. (2020). Problemy effektivnosti importozameshcheniya na rossiyskom agrorynke semyan selskohozyaystvennykh kultur [Problems of import substitution efficiency in the Russian agricultural seed market]. *Vestnik Saratovskogo gosudarstvennogo social'no-ekonomicheskogo universiteta - Bulletin of the Saratov State Socio-Economic University*, 2 (81), 49-55 [in Russian].

[8] Chutcheva, Yu., & Zaltan, E. (2020). Vector tehnikeskogo obespecheniya ovoshevodstva otkrytogo grunta [Vector of technical support for open ground vegetable growing]. *Ekonomika selskogo hozyaystva Rossii - Economics of agriculture in Russia*, 3, 86-91 [in Russian].

[9] Kireenko, N. (2018). Sistema mer po povysheniyu effektivnosti sbyta selskohozyaystvennoy produkcii i prodovolstviya v usloviyakh razvitiya integratsionnykh processov [System of measures to increase the efficiency of agricultural product and food sales in the conditions of integration processes development]. *Agramaya ekonomika - Agrarian Economics*, 3, 31-41 [in Russian].

[10] Tarasova, N.P. (2012). Kak ustoichivoe razvitie mojet izmenit mir [How sustainable development can change the world]. *Moscow: BINOM. Laboratoriya znaniy* [in Russian].

[11] Serkov, A.F., Maslova, V.V., & Chekalin, V.S. (2018). Ustoichivoe razvitie i povyshenie konkurentosposobnosti selskogo hozyaystva Rossii v usloviyakh ugleblyeniya integratsii v EAE S [Sustainable development and increase of competitiveness of agriculture of Russia in the conditions of deepening integration in the EAEU]. *Moscow: Nauchnyy consultant* [in Russian].

[12] Minakov, I.A. (2018). Puti resheniya problemy obespecheniya naseleniya strany ovoshchnoy produkcii [Ways to solve the problem of providing the country's population with vegetable products]. *Ekonomika sel'skogohozyajstva i pererabatyvayushih predpriyatij - Economics of agricultural and processing enterprises*, 2, 16-21 [in Russian].

[13] Altukhov, A.I., Paptsov, A.G., Shut'kov (2020). Osnovnye napravleniya razmeshcheniya i spetsializatsii selskogo hozyaystva Rossii [Main directions of placement and specialization of agriculture in Russia]. *Moscow: OOO Sam polygrafist* [in Russian].

[14] Bondarev, N.S., Bondareva, G.S. & Khazieva, E.E. (2020). Analiticheskoe issledovanie potrebleniya ovoshey v regionah Rossiyskoy Federatsii [Analytical study of vegetable consumption in the regions of the Russian Federation]. *Vestnik agrarnoy nauki - Bulletin of agricultural science*, 3 (84), 83-91 [in Russian].

[15] Serova, A.Yu. (2020). Kooperatsiya kak instrument razvitiya malykh form hozyaystvovaniya [Cooperation as a tool for the development of small business forms]. *Kartofel i ovoshi - Potatoes and vegetables*, 11, 11-13 [in Russian].

[16] Akimbekova, G.U., Saparov, A.S., Baymukhanov, A.B., & Kaskabaev, U.R. (2018). Sovremennoe sostoyanie i potentsial razvitiya sfery hraneniya i pererabotki plodoovoshchnoy produkcii v Respublike Kazakhstan [Current state and potential for development of the fruit and vegetable storage and processing industry in the Republic of Kazakhstan]. *Problemy AgroRynka - Problems of the AgriMarket*, 4, 125-133 [in Russian].

[17] Analysis of vegetable production and consumption, state of the greenhouse industry in the Republic of Kazakhstan. (2020). Available at: <https://www.pandia.ru/text/81/511/89758-4.php> (date of access: 30.12.2023).

[18] Aksenov, A.A. (2020). Osobennosti funktsionirovaniya rynka plodoovoshchnoy produkcii v Rossii [Features of the fruit and vegetable market functioning in Russia]. *Ovoshi Rossii - Vegetables of Russia*, 5, 108-113 [in Russian].

[19] Gridneva, E.E. & Kaliakparova, G.Sh. (2021). Innovatsionnoe razvitie plodoovoshchnoy otrasli Yuzhno-Kazakhstanskogo regiona [Innovative development of the fruit and vegetable industry of the South Kazakhstan region]. *Problemy agro-rynka - Problems of the AgriMarket*, 1, 101-107 [in Russian].

[20] Kaliakparova, G.Sh., Gridneva, Y.E., Assanova, S.S., Syzdykova, K.Sh., & Sauranbay, S.B. (2020). Economic Instruments to Support the Population and Eliminate the Consequences of Applying Emergency Measures to Protect the Country's Security. *Journal of Security and Sustainability Issues online*, 10(1), 91-100.

[21] Pashaev, R.Yu. (2020). Territoriya razvitiya [Territory of development]. *Kartofel i ovoshi - Potatoes and vegetables*, 11, 3-4 [in Russian].

[22] Nurmetov, R.D., Devochkina, N.L., & Razin, A.F. (2012). Zashchischennyj grunt Rossii: sostoyanie, problemy, vnedrenie innovatsionnykh tekhnologij [Protected ground of Russia: state, problems, implementation of innovative technologies]. *Gavrish*, 3, 31 [in Russian].

[23] In creating a vegetable cluster, support from republican authorities is necessary. (2020). Available at: <https://www.zakon.kz/98035-v-sozdanii-ovosh-hnogo-klastera.html> (date of access: 10.01.2024).

[24] Vegetable processing industry of Kazakhstan: state and problems. (2020). Available at: <https://www.agromart.kz/ovoshepererabatyvayushhaya-pro-myishlennost-kazahstana-sostoyanie-i-problemy> (date of access: 12.01.2024).

[25] Vegetable growing in Kazakhstan requires modernization. (2020). Available at: <https://www.agroinfo.kz/ovoshhevodstvo-kazakhstan-trebuuet-modernizacii/> (date of access: 20.12.2023).

[26] Zhumasheva, S.T., Kantarbaeva, Sh.M. & Sultanbayuly, S. (2021). Osnovnye

trendy cifrovoj ekonomiki v agrarnom sektore Kazahstana [Basic trends of the digital economy in the agricultural sector of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of the AgriMarket*, 1, 13-21 [in Russian].

Авторлар туралы ақпарат:

Жұмашева Сауле Тоқанқызы – негізгі автор; экономика ғылымдарының кандидаты, доцент; ғалым-хатшы; Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты; 050057 Сатпаев көш., 30 б, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: torehanoba@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0559-5608>

Кантарбаева Шырын Мырзахановна; экономика ғылымдарының докторы, доцент; Құқық және мемлекеттік басқару мектебінің профессоры; Нархоз Университеті; 050035 Жандосов көш., 55, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: shyryn-76@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9539-6973>.

Шинтаева Сауле Сенбековна; Ph.D докторанты; «Тұран-Астана» университеті; 010011 Дүкенұлы көш., 29, Астана қ., Қазақстан; e-mail: saveliya13@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-6837-3338>

Information about authors:

Zhumasheva Saule Tokanovna - The main author; Candidate of Economic Sciences, Associated Professor; Sciences Secretary; Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development; 050057 Satpaev str., 30 б, Almaty, Kazakhstan; e-mail: torehanoba@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0559-5608>

Kantarbayeva Shyryn Myrzakhanovna; Doctor of Economic Sciences, Associate Professor; Professor of the School of Law and Public Policy; Narхоз University; 050035 Zhandosov str., 55, Almaty, Kazakhstan; e-mail: shyryn-76@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9539-6973>.

Shintaeva Saule Senbekovna - Ph.D student; «Turan-Astana» University, 010011 Dukenuly str., 29, Astana, Kazakhstan; e-mail: saveliya13@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-6837-3338>

Информация об авторах:

Жұмашева Сауле Тоқановна - основной автор; кандидат экономических наук, доцент; ученый секретарь; Казахский научно-исследовательский институт экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий; 050057 ул. Сатпаева, 30 б, г. Алматы, Казахстан; e-mail: torehanoba@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0559-5608>

Кантарбаева Шырын Мырзахановна; доктор экономических наук, доцент; профессор Школы права и государственного управления; Университет Нархоз; 050035 ул. Жандосова, 55, г. Алматы, Казахстан; e-mail: shyryn-76@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9539-6973>.

Шинтаева Сауле Сенбековна; Ph.D докторант; Университет «Тұран-Астана»; 010011 ул. Дукенулы, 29, г. Астана, Казахстан; e-mail: saveliya13@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-6837-3338>